

Från Östmark till Örby

Kring Olga Lindberg och en resandefamilj

i folkhemmets utkant

Leif Gidlöf

En vårdag 1956, den 22 maj vid sjutiden på kvällen, kallas konstaplarna Toll och Weivers till Tanto koloniområde på västra Södermalm i Stockholm med sina omtyckta promenadstråk och friluftsteater alldeles intill. En stugägare har klagat på lösdrivare, som dygnet runt stör honom och andra "under sina supfester, genom att sinsemellan slåss, skråla, sjunga och skrika". Anmälaren vågar inte längre övernatta i sin stuga och säger att skriken hörs långt utanför parkområdet. En rejäl olägenhet för kolonister, kringboende och besökande vågar man tro.

När polisen kommer till platsen finns sex personer där, "samtliga kända som notoriska lösdrivare och totalt arbetsovilliga, varför de snarast möjligt borde omhändertagas för vård". Sticker ut särskilt gör Olga Lindberg, nu snart femtio och rätt tilltygad av ett liv i kläm mellan myndigheter och orediga livsvillkor. Hon är välkänd av polisen, kallas lokalt för "Tattar-Olga" och har dröjt sig kvar i minnesförrådet hos en del av Högalidsbarnen i trakten. Bland dem författaren.

Ett familjeöde som tidsspegel

Behandlingen av tattare och zigenare började kännas alltmer besvärande under folkhemmets skördetid efter kriget. Men bara de enskilda livsödena ger ansikten åt de grupper i marginalen som hade att leva med samhällets sociala tryck och ovilja. Tidsandan, som med ett annorlunda uttryck även omfattade antisemitismen, slog länge igenom i pressen, litteraturen och filmen. Och ännu på 50-talet fick rester av "rashygieniskt" tänkande samsas med konturerna till ett snarare socialt och kulturellt definierat problem. Men inte heller vägen från utanförskap till integration, frivillig eller påtvingad, saknade stötestenar. En betydande omställning för de flesta berörda förstås men även för socialtjänst, polis och politiker.

Mot den bakgrunden försöker jag ge en bild av Olga Lindberg och hennes närmaste familj. Deras torftiga och bitvis tragiska liv är i sig själv drabbande nog men får en vidare innebörd genom att sättas in i sitt tidssammanhang. Olga föddes 1908 under föräldrarnas kringflackande liv i Härjedalen och dog barnlös 1963. Den knappast spikraka vägen hade då gått från Värmland och Norrland till Stockholms södra förorter. 1966 avled hennes mor Sofia och 1968 brodern Verner, sedan alla tre till sist hamnat i Örby. Brodern Karl med egen familj avled i närliggande Bandhagen 1971. I texten har jag valt att använda samtidens ord tattare, även om det i dag ersatts av det neutrala begreppet resande.

Östmark - finnbygd och gränsland

Historiskt har Östmarks socken i norra Värmland varit en fattig gränstrakt mot Norge, helt dominerad av jordbruk och skogsbruk och numera en avfolkningsbygd i Torsby kommun. Fortfarande är den gamla finnkulturen från 1600-talet levande. Likaså arvet från det ovanligt stora inslaget av tattare, som ännu långt in på 1900-talet gav socknen dåligt rykte längre söderut. De var inte alltid så välsedda i Östmark heller men ändå tolererade, säkert beroende på de flesta sockenbors svåra villkor.

Många blev rätt fastboende, och ett femtontal "tattarsläkter" ska ha funnits i Östmark och socknarna närmast omkring. Samtidigt har det klarlagts att flera av dessa släkter, kanske de flesta, i grunden varit finska men genom sin delvis avvikande livsform i förening med ingiften ofta kommit att uppfattas som en del av tattarkollektivet. För många tattare som flyttat in i området utifrån har detta även fungerat som en länk till det omgivande rent svenska samhället. Där var det mest de "kringstrykande" tattarna som man verkar ha upplevt som ett problem.

Efterhand förde industrialiseringen och uppsvinget i skogsnäringen med sig ett ökat tryck att anknyta till normen på arbetsmarknaden. Men utanför bygden var det inte alltid så lätt att bli av med sin ryggsäck, "att på en gång tvingas och hindras att ändra livsföring" (Måwe 1958, s. 319). I denna flytande mellanställning är det inte svårt att känna igen drag från dagens mångkultur- och invandrarproblematik.

Arbetsvandringar till Uppland och Norrland

Inte minst i Värmland resulterade det sena 1800-talets överbefolkning på landsbygden i både flyttning till de större städerna och omfattande emigration, inte så sällan det förra följt av det senare. I norra delen ökade arbetsvandringarna till särskilt gränstrakterna i Norge, Dalarna och södra Norrland men även åt andra håll. Ofta efter etablerade rutter och till trakter med liknande blandad befolkningsstruktur.

Längs Rördälven nordväst om tätorten Östmark ligger Långerud. I Furuberg där föds 16/5 1851 Kjerstin Mattsdotter, dotter till drängen Matts Mattsson från Hollandstorp och Gertrud Nilsson, båda med "skogsfinska" anor. Formellt förblir hon skriven i Östmark men befinner sig i början av 1870-talet i norra Uppland, även den landsdelen en känd tattarmiljö. I rask takt får hon tre barn i Älvkarleby och Tierp. Ett är Hedvig Karolina *Sofia*, född i Älvkarleby 20/5 1877. 1881 är Kjerstin tillbaka i Östmark, där ett fjärde barn föds. Hon får tre barn till med hemmansägaren Erik Mattsson. De gifter sig 1893, och hon dör 1923.

I husförhörslängden för Östmark 1891-1895 antecknas namnet Lindberg för äldste levande sonen Gottfrid Leonard. I födelseboken för Älvkarleby 4/7 1875 anges som "erkänd" fader ribblastaren vid Skutskärs sågverk Bror Mauritz Lindeberg (1852-1898), även uppgiven som bleck- och kopparslagare, son till konstapeln vid Svea artilleriregemente Adolf Nikolaus Lindeberg (f. 1804). I församlingsboken införs senare namnet Lindberg även för Sofia och en yngre bror, som bägge saknar uppgifter om faderskap. Öppet för tolkning, men troligen är Lindeberg far till samtliga. Just den stavningen återfinns ibland senare i handlingarna.

Församlingsboken 1900-1909 redovisar Sofia Lindberg med eget hushåll, men troligen bor hon kvar hos modern och styvfadern. I Östmark föds sönerna *Ernst* Mauritz 18/11 1900 och *Hugo Verner* 16/8 1904. Sofia får 1905 fängelse för första resan stöld. Strax därefter bär det av norrut, och 26/4 1908 föds dottern *Olga Wilhelmina* (Serafia) i Älvros (Härjedalen).

Färderna uppåt Norrland kan följas genom födelseböckerna, och troligen är man ständigt på rörlig fot. I Östmark blir familjen "å församlingen skriven", födelseattesterna droppar in efterhand och Sofia Lindberg redovisas till slut som "kringv/andrande/". Så föds Karl i Ragunda (Jämtland) 13/1 1911, Syster Anna Matilda i Dal (Ångermanland) 16/2 1913 och Frans Vilhelm i Säbrå (Ångermanland) 1/4 1915. Men de båda yngsta dör efter kort tid.

Vilka är fäderna till Sofia Lindbergs barn?

I Östmarks födelsebok är ingen far antecknad för de båda äldsta sönerna Ernst och Verner. Men Verner uppger i en rättssak 1931 att han är son till hemmansägaren Johan Emanuel Johansson Backman (1881-1949) i Långbacken, Östmark. På faderns sida därmed från den lokalt kända tattarsläkten Wigardt och även på moderns sida med delvis sådan bakgrund. Troligen gäller det också Ernst.

Olga och Karl saknar uppgift om far i födelseböckerna, däremot inte de båda tidigt avlidna yngre syskonen. I det första fallet Karl August Emanuel Roselius från Sköns församling, "enligt uppgift arbetare", i det andra Karl August Emanuel Vestman från Vestland i Skön, "skom/akare/". Ett sammanträffande får man väl säga. Sonen Karl får senare ibland just extranamnen August Emanuel.

Roselius återfinns i Sköns församlingsbok 1894-1911 som boende i Vestland (Gångviken), även om födelseuppgiften 9/10 1886 (eller 1885) i Skön inte kan styrkas. 1912-1929 är han införd i obefintligboken och dör först 1969 i Ockelbo med uppgiften köpman och barnlös. Han tycks ha varit äldst av tre bröder. Bara mellanbrodern Bror Johan Vilhelm (f. 1888) finns i Sköns födelsebok med Emma Kristina Roselius som mor, av åldersuppgiften att döma född 1864 eller 1865. 1890 står de båda äldre bröderna som "härstädes födda och döpta barn vilkas föräldrar tillhöra okända församlingar". I församlingsboken 1894-1911 är Emma Kristina införd direkt före de tre sönerna men bara som "avl/iden/" (dock inte i Skön). Den yngsta (halv)brodern Erik Olof Leonard (f. 1890) hamnar efter flera fängelsedomar på Härnösands hospital 1912 och avlider 1968 efter ett långt institutionsliv. Enligt journalen har han växt upp på fattighus och är från en tattarfamilj, och här får vi ytterligare belägg för moderns namn.

Karl August Emanuel Roselius döms 23/10 1916 av häradsrätten i Sveg för fylleri och misshandel. Själv uppger han namnet Karl August Emanuel Roselius-Westman från Birsta i Skön. Moder är Emma Kristina Roselius och fader "kringresande hästbytaren" Karl Westman från Skönsmon, båda avlidna. Han sammanlever med Amanda Hallberg (sic) från Värmland och fyra minderåriga barn. De båda äldre halvbröderna fanns då tydligen med, och de två yngsta barnen hade redan avlidit. "Under senare tiden vandrade han jämte kvinnan och barnen omkring i bygden, uppehållande sig med att förtenna kokkärl samt tillverka och försälja borstar. De kom nu från västra Härjedalen och medförde sina tillhörigheter på en dragkärra." Här har alltså Amanda Hallberg fått bli ett tillfälligt alias för Sofia Lindberg.

Modern Emma Kristina Roselius är sannolikt dotter till Karl Oskar Vilhelm Roselius (1828?-1914), som försörjt sig och sin stora familj genom att spela dövtum och som sådan tigga sig runt i Sundsvallstrakten. Vid häktningen för bedrägeri 1888 har han sagt sig vara bosatt i Skön och gårdsägare, vilket trots det inte verkar ha formaliserats i kyrkböckerna. Fadern Karl Westman bör vara identisk med "vagabonden" Karl Johan Westman (1844?-1904), senare samboende med en kvinna av tattarsläkten Faltin.

Genom åren uppger familjen vanligen Karl (August Emanuel) Westman - "förtennare", "borstbindare", "rallare", "av tattarsläkt" - som far till både Olga och Karl. Som framgår av rättegången 1916 är han identisk med Roselius. Senare uppger sonen Karl att fadern lämnade familjen när han själv var i sjuårsåldern, alltså kring 1918, och i en rättssak 1938 omtalar han honom som död. Detsamma uppger Sofia vid ett tillfälle långt i efterhand. 1941 säger hon att Olgas far var sågverksarbetare utan zigenar- eller tattarbakgrund, farfadern rallare.

Trots en hel del oklarheter och motsägelser i de uppgifter som kommer från familjen själv talar i praktiken allt för Karl August Emanuel Roselius-Westman som far. Och inte var myndigheterna särskilt angelägna att lägga tid på att undersöka saken närmare, när både person och papper saknades. I efterhand spelade faderskapet knappast någon roll annat än möjligen som extra kvitto på den tattarstämpel som man bara alltför gärna klämde dit.

I augusti 1915 finner vi modern och hennes återstående fyra barn i inventarieboken över "härvarande försörjda hjon" i Östmarks vårdhem, eller snarare fattighus. Fadern är inte med, och hade väl inte heller kunnat intas där. Redan på våren 1916 är de borta igen, uppenbarligen tillbaka i Härjedalen för en tid, som framgår av domen. Att Karl Westman, som han alltid kallades, senast några år därefter försvunnit ur familjens liv verkar i alla fall klart.

På väg mot Stockholm

Arbetsvandringarna, tillfälliga eller över längre tid, kan en bra bit in på 1900-talet rätt sällan spåras annat än sporadiskt i församlingarnas kyrkböcker. Anmälde inte personerna själva utflyttning någonstans, hade man bara att vänta på att en inflyttningsattest skulle dyka upp från annan ort. Ofta förgäves. Födelseattester räckte förstås inte, de skrevs "å församlingen" och vid längre bortovaro som kvarstående obefintliga.

För socknarna på landsbygden var nog huvudproblemet fattigvården och det åtagande på den punkten som en folkbokföring medförde. Detsamma gällde skolan. Av senare uppgifter framgår att Verner haft en elementär skolgång, och modern Sofia och han kunde bevisligen skriva. Hon uppger att sönerna tidvis "lejdes bort" och därmed kunde få någon skolgång. Karl säger själv att han inte fått gå i skolan men hjälpligt kan läsa och skriva sitt namn. Att Olga inte fick den möjligheten alls hade nog även andra orsaker.

Efter 1916 kan bara styrkas att modern Sofia samt barnen Verner, Olga och Karl flyttar in i Järfälla kommun utanför Stockholm i december 1930. Attesten går direkt till Östmark, vilket får tolkas så att de under tiden inte varit folkbokförda på annat håll. Av allt att döma har de inte längre tider vistats i Östmark, även om de troligen gjort ett eller annat återbesök. Men 1923 är äldste sonen Ernst (1900-1937) tillbaka i församlingsboken i Östmark, och tre år

senare gifter han sig med Alma Sofia Karolina Persdotter Hedenberg (1900-1995) från en annan välkänd tattersläkt i området. Familjen blir kvar i Östmark (Bodalen) och Värmland.

Men var höll man annars hus från 1916 fram till 1930? I församlingsboken för Järfälla finns turligt nog en marginalanteckning att man hösten 1931 skickat sina folkbokföringsuppgifter om Verner Lindberg till landsfiskalen i värmländska Sunne. En möjlighet att ta vara på.

Det visar sig att modern Sofia, Verner och hans nya hustru, en bekant till honom samt Olga varit på bilfärd till Östmark för att hälsa på brodern Ernst i Bodalen. Det bär sig inte bättre än att bilens batteri tar slut i Torsby, och sällskapet får ta sig vidare med buss och till fots. På återvägen får man bilen bogserad till Sunne, men där grips Verner och den andre mannen för stöld nattetid av ett batteri ur en annan bil. Verner är förut ostraffad, även om han låtit bli att inställa sig till mönstring, och konsekvensen blir bara en villkorlig fängelsedom. Men genom polisförhöret får vi åtminstone några skärvor ur familjens tillvaro under mellantiden.

Vid obekant tidpunkt - i varje fall efter ytterligare ett par år i Norrland - skulle familjen alltså ha hamnat i Karlstad, där Verner arbetat hos en trädgårdsmästare i saluhallen. Från Värmland hade man till fots och med logi längs vägen tagit sig vidare till Åkersberga i Österåkers kommun norr om Stockholm. Där hade man sedan uppehållit sig i "flera år", innan färden gått vidare till Järfälla. Fler detaljer än så kan, eller vill, Verner inte prestera. I andra sammanhang nämns även Vaxholm, Norrtälje och Skutskär. Försörjningen har varit borstbinderi och annat enklare hantverk för försäljning, "mesta delen i skärgården".

Ett trettiotal i storstadens skugga

Nu på senhösten 1931 har familjen redan hunnit flytta från Barkarby i Järfälla till en hyresetta i Bromsten, ett enklare villasamhälle i Spånga, där enligt hyresvärden tidvis sju personer bott. Verner har bildat familj med Selma Teresia Mellberg (1907-1944) och fått sonen Hugo Anglor Amanotti (1931-1951). Verner och hans hustru tillverkar borstar, modern Sofia stickar strumpor och Olga, som troligen inte lärt sig något hantverk, svarar för försäljningen på stan. Sortimentet utökas efterhand till brödformar av bleckplåt, blommor och lingonris.

Redan på våren 1933 flyttar familjen vidare till Nacka (Vikdalen). Nu är det brodern Karls tur att bilda familj med Karolina Olivia Andersson (1911-1978), och en av flera döttrar finns redan. Sedan bär det av till Segeltorp i Huddinge kommun (Ekeberga) i början av 1934. Karl med familj bosätter sig på en egen adress i Segeltorp, även han kallad borstbindare. Han uppger själv några jobb som lagerarbetare och tapetserare. Senare under 30- och 40-talen hittar vi honom och hans familj på olika adresser i bl.a. Solna, Söderort och Södermalm.

Kommunerna Järfälla, Spånga, Nacka och Huddinge är mest upptagna av att skriftväxla inbördes om hemortsrätten och ansvaret för fattigunderstödet till barnen. Kostnadsersättning utgår från Spånga till Huddinge enligt tidens eftersläpande hemortsprincip. Detta innebar att ett juridiskt fattigvårdsansvar kunde ligga kvar länge i den kommun där det först uppstått, om behovet fortsatte på annan ort med viss kontinuitet. 1937 får Verner läkarintyg om arbetsförmåga genom hjärtfel, och följande år ges hustrun Selma samma diagnos. Karl blir frikallad från militärtjänst, medan Verner under kriget gör kortare tid i enkla kökssysslor.

Hösten 1938 råkar Karl illa ut som konsekvens av en taxiresa som spårat ur. Sällskapet - "samtliga hade verkat vara av tattarsläkt" - hade tagit taxi utan nog med pengar till den bostad i Huvudsta där Karl och hans familj just då bodde. Taxichauffören hade blivit illa åtgången, och polishämtningen hade inte uppskattats. Men som tidigare ostraffad klarar sig Karl undan med två månaders fängelse. Han väljer nu att inför rätten hävda att han absolut *inte* är tattare. Säkert taktiskt rätt med hänsyn till tidens straffutmätning i denna typ av vardagsbrott.

I utförsbacken

För Olga har inte stockholmslivet börjat så bra. På kvällen den 5 december 1932 grips hon för fylleri på Järnväggsgatan mitt i Sundbyberg. Fram till 1936 bötfälls hon sju gånger för fylleri och tiggeri (bettleri) och får flera s.k. enskilda varningar av polisman. Arenorna varierar från Kindstugatan, Kåkrinken och Svartmangatan i Gamla Stan, förnäma Strandvägen på Östermalm, de enklare Hornsgatan och Lundagatan på Söder, ett flertal gator på Norrmalm och Kungsholmen, Stora Mossens koloniområde i Bromma och villaområdet i centrala Älvsjö. Hon har också setts berusad på bussen hem till Segeltorp.

Själv menar Olga att hon "inte får vara ifred för busar som bjuder henne på pilsner på kaféerna". Bestämt förnekar hon "skörlevnad" eller andra "sedeslösa syften" - prostitution som vi skulle kalla det - även om hon har iakttagits i flera komprometterande situationer. Själv tycker hon inte att man blir alkoholist på pilsner men medger tiggeri. Ibland faller hon i gråt under förhören. Fysiskt beskrivs hon som kraftig och fullt arbetsför.

En första varning för lösdriveri med införande i Polisunderrättelser kommer hösten 1936. Till syndaregistret läggs nu en incident i Midsommarkransen, där modern och Olga nyligen hyrt en lägenhet. En anmälan talar om "supkalas och bråk" samt "nattpartier" där, och Olga har setts "hoppa och dansa" på gatan. De vräks och flyttar tillbaka till Segeltorp. Hos polisen och Stockholms nykterhetsnämnd möter tidens ocensurerade uttryckssätt. Modern beskrivs som "mindre skötsam" och som "en typisk liten mager tattarkäring som har en flödande svada", Verner som "en mycket olustig individ". Olga ser man som "tämligen undermålig", "analfabet" och "nervsjuk". Hela familjen får etiketten tattare och "mer eller mindre löst folk".

Nu sätter nämnden Olga under övervakning, och snart vill motsvarande nykterhetsnämnd i Huddinge få henne tvångsinternerad på en alkoholistanstalt. Det hjälper inte att hänvisa till ett försörjningsansvar för modern, nu i sextioårsåldern, och i två omgångar 1937-1938 vistas Olga på Hagbyhemmet utanför Uppsala. Väl ute på nyåret 1939 grips hon snart igen för lösdriveri med åtföljande varningar. Och den 16 december 1940 på kvällen ertappas hon tiggande längs Nordenflychtsvägen på Kungsholmen. Hon berättar att hon på förmiddagen sålt blommor och bleckformar i Älvsjö, sedan tagit buss och spårvagn in till Fredhäll och Kristineberg och där tiggat pengar "dels i husen och dels på gatorna". Flera vittnen finns.

Följande dag arresteras Olga för lösdriveri och skickas till kronohäktet på Långholmen för läkarundersökning. Tålmodet är nu tydligen slut, och med stöd av ett läkarintyg från Rättspsykiatriska kliniken i februari begär Huddinge fattigvårdsstyrelse att hon ska intas på Västra Marks sjukhus, officiellt Statens sinneslöanstalt i Örebro. Dit skickas hon i april 1941.

Sinnessjuka, sinnesslöa, asociala

Sinnessjuklagen 1929 gjorde ingen egentlig åtskillnad på sinnessjuka och, med tidens ord, sinnesslöa eller efterblivna. Västra Mark hade inrättats 1931 som sinnessjukhus för "asociala imbecilla kvinnor", som ändå i begränsad mening kunde anses bildbara. Annars kunde det bli tvångsarbete i Landskrona citadell eller fortsatt tillvaro i skuggan av fattigvården, varifrån initiativet till intagning oftast kom. Specifikt för Västra Mark var kopplingen till asocialitet eller "vanart" med beskrivningar av patienter som extremt oroliga, våldsbenägna, slöa eller "sexuellt opålitliga". Till tvångsmedel som spänntäcke, långbad och isolering kom 1943 även elchocksbehandling. Som arbetsterapi gällde enklare sömnad, bokbinderi och trädgårdsarbete. En lugn och en orolig avdelning fanns, och de flesta intagna blev kvar i mellan tre och åtta år.

Mest ingripande blev naturligtvis steriliseringar enligt en lag från 1934, och även en abortlag från 1938 kunde användas. Medicinsk motivering var mindre det beteendepåverkande än ett sätt att begränsa oönskad reproduktion av "undermåliga" individer, något som man säkert lätt tyckte sig se även i patienternas släktkretsar. Om dessutom utskrivning kunde ske snabbare på det viset, blev det en bonus för båda parter. Den formella frivilligheten var rätt illusorisk, och i början på 40-talet var andelen steriliserade av de då intagna ca 40 %. Rubriceringen tattare i förening med flera tidigare barn blev sämsta möjliga kombination i sammanhanget. Först på 70-talet ändrades denna lagstiftning med sina tydliga tvångsinslag.

En ny lag 1954 om undervisning och vård präglades av en humanare grundsyn med mindre av moraliskt fördömande inslag, och i 1967 års omsorgslag gick man vidare på denna väg. Benämningen psykisk efterblivenhet infördes, senare åter ändrat till utvecklingsstörning eller förståndshandikapp. Detta avser alltså en funktionsnedsättning som är obotlig i sig men som med rätt behandling ändå går att mildra verkningarna av. Däremot inte en tolkning av tillståndet som sjukdom eller psykisk störning, som kräver vård på mentalsjukhus.

Bland kvinnorna på Västra Mark

I denna fängelseliknande miljö präglas journalanteckningarna för Olga naturligt nog av tidens betraktelsesätt. Så även hur man återger bakgrundsuppgifterna från henne själv, modern och brodern. Att ordvalen i läkarintyget som föregått inskrivningen förgrovats av tattarstämpeln är nog rätt så givet. Journalen ger följande allmänna bild.

Olga anses godmodig, lättledd och ibland tjurig men i berusat tillstånd argsint och "störande genom grovt språk". Hon saknar omdöme och uthållighet liksom förmåga att överblicka annat än rent konkreta sammanhang. Läsa eller skriva kan hon inte, möjligen räkna pengar. Intelligensåldern sätts till 7-8 år, dock osäkert med hänsyn till bristen på referenspunkter i form av läs- och skrivförmåga. Hon är starkt beroende av modern, som enligt läkaren inte försöker hjälpa henne ur problemen utan snarare "att hålla sig undan rättvisan". Hon saknar kunskaper om samhället, har dåligt minne och är tafatt även i rätt enkla praktiska ting. Sammantaget anses hon oförmögen att ta vara på sig själv och "höja sig ur sin tillvaro". Sterilisering föreslås, men ingen anteckning finns om att en sådan skulle ha skett.

Utseendet beskrivs som "något av tattare", "garvad, väderbiten hy", "mörkbrunt hår", "blå ögon", "ovalt ansikte", "kraftiga drag". Hon är atletiskt byggd, ca 70 kg och 174 cm lång, "ser äldre ut än hon är". Humöret kan vara rätt ojämnt. Tydligt tyr hon sig till en annan av de intagna och kan bli svartsjukt aggressiv. Kontakter uppmuntras inte, men då och då får Olga besök av familjen. Ibland medges hon en kortare permission. Som en utslussningskanal flyttas hon under 1943 till Brotorps arbetshem några mil utanför Örebro.

Men efter ett drygt halvår återintar hon igen och försöksutskrivs till hemmet först vid jultid 1946. Då har modern och Verner sedan tre år tillbaka flyttat runt mellan olika adresser i Högalid men bor 1946 på Smedsudden precis över Västerbron. Verner är nu änklings med en tonårig son, som går till sjöss 1947 (men avlider redan fyra år senare). Inkomsten av sitt hantverk drygar han ut med visst vaktmästeriarbete vintertid. I slutet av 1947 blir det avfärd igen, nu till en liten lägenhet i f.d. rättarbostaden vid Långbro gård, mitt i ett växande villaområde i Söderort. Och 1948 blir Olga till sist helt utskriven från Västra Mark.

Tattarfrågans fyrtiotal

Det kan här vara läge att se på den stora "tattarinventering" som Socialstyrelsen utförde 1943-1944 på regeringens uppdrag. En mer summarisk sådan hade senast gjorts i början på 20-talet, då man kommit fram till totalt mellan 2 000 och 2 500 personer, både tattare och zigenare. 1943 var ambitionsnivån högre, och alla polismyndigheter skulle skaffa uppgifter från lokala sagesmän "förtrogna med ortstraditionerna" som präster, lärare, läkare och fattigvårdsfolk. På blanketten skulle man motivera kategoriseringen, ange försörjningskälla och skötsamhet, om folkbokföring skett m.m. Man tycks ha varit medveten om risken för cirkelbevis genom att folkliga föreställningar lätt såg som tattare den som verkade leva som en tattare.

Påfallande få redovisas i stockholmsområdet med 39 i staden och 236 i länet, särskilt i dess norra och nordöstra del. Vilket kan jämföras med över 750 i Värmland, där Östmark och Sunne toppar bland landskommunerna nationellt med närmare 80 personer var. Andra tunga områden är Göteborgs och Bohus län samt Skåne med vardera betydligt över 1 000 personer, därav runt 70 % i Göteborg respektive Malmö/Helsingborg. Totalantalet beräknas till närmare 8 000 personer i 2 000 hushåll, jämnt fördelade mellan stad och landsbygd och med 16 % angivna som "kringflyttande". Bara 7 % uppger sig ha kunskaper i det s.k. tattarspråket (resanderomani). Man noterar en viss inflyttning till städerna och tendenser till assimilering i meningen övergång från handel och hantverk till olika former till lönearbete, och ungefär hälften bedöms på något otydliga kriterier som "skötsamma".

Zigenarna, som under perioden 1914-1954 inte ens fick resa in i landet, särredovisas till endast ca 500. Både i utgångspunkter och slutsatser hålls tattare och zigenare isär, även om deras livsformer anses likartade. Och med myndigheternas ögon lika klandervärda.

Professor Gunnar Dahlberg hade 1936 efterträtt Herman Lundborg, symbolen för tidens svenska rastänkande, som chef för Rasbiologiska institutet (i verksamhet 1922-1958). Hans kommentarer till den åtföljande antropologiska studien är för tiden rätt måttfulla. "Man kan inte genom antropologisk undersökning bevisa att en person är tattare, och undersökningen har inte gett någon hållpunkt för antagandet att tattare ur rassynpunkt skulle skilja sig ifrån

svenska folket i övrigt. Tattarnas sociala problem kan ej särskiljas från de allmänna problem, som personer med vagabonderande och asocial livsföring utgör för vårt samhälle".

Den samtida litteraturen på området behandlar fortfarande tattarna entydigt negativt. Men de s.k. tatarupploppen i Jönköping sommaren 1948 får kanske ändå betraktas som den yttre symboliska slutpunkten för en epok. Orsaken var en bedrägerirättegång mot en hästhandlare och händelsen den sista av någon betydelse, där rättsväsen, lokalpress och allmänhet så tydligt gjorde gemensam sak mot tattarna. Men fortsatta utredningar med början i 1954 års s.k. zigenarutredning verkar framför allt ha inriktat sig på den mer avgränsade kategorin.

Livet i stan

Industrialiseringen under andra hälften av 1800-talet hade tredubblat Stockholms befolkning på 50 år. Att snabbt bygga ut staden på malmarnas ytterområden hade då blivit viktigare än underhållet av befintlig bebyggelse, äldre som yngre. Av samma expansiva skäl hade grannkommunen Brännkyrka inkorporerats 1913, följt av Bromma 1916, och under kriget uppfördes även nödbostäder i form av tvåvånings träbaracker. I mellankrigstidens innerstad och dess omedelbara närhet mötte besökaren alltså på många håll nergångna miljöer med trångboddhet och otillräcklig infrastruktur. Så sent som 1949 blir K.W. Gullers' fotobok *Stockholm bakom fasaden* med text av Erik Ask Lund till ett rätt dystert socialreportage.

Då hade ändå under en tjuugoårsperiod tillkommit flera större funkisområden på bl.a. Gärdet, Bergsund, Eriksdal och västra Kungsholmen, närförorternas första smalhusbyggen, de stora broarna, Slussenkarusellen, prestigeprojektet Södersjukhuset. Tunnelbanan, invigd 1950, hade börjat planeras redan 1941. Men bostadsbristen var fortsatt stor. I efterkrigstidens politiska ingenjörssanda togs nya tag, även om det ännu in på 60-talet fanns helt omoderna bostäder kvar. Rivningsvägen började gå på högvarv och då inte bara i Klara. 1949 inkorporerades Spånga, som fick ge plats åt förorter som Vällingby och Hässelby. Även söderut växte förorterna upp längs tunnelbanan.

Stockholms 40-tal var också ölkaféernas. Från stadsledningens sida oroade man sig för deras ofta låga standard men framför allt för riskerna ur allmän nykterhets- och ordningssynpunkt. Utskänkningen var reglerad på olika sätt, men detta efterlevdes inte alltid. Två utredningar på 30-talet, den andra 1939-1941, skulle se om det var möjligt att begränsa och strama upp verksamheten genom kommunalisering helt eller delvis.

Av dessa ansatser blev intet, men man kan notera att det 1940 fanns 377 ölkaféer mot 38 i Göteborg och 31 i Malmö. I Uppsala fanns fem, och i marinstaden Karlskrona fick flottister och andra nöja sig med ett enda. Kafétätast var nedre Norrmalm och Gamla stan, därnäst Sofia på Södermalm. I Maria och Högalid noterades 36 kaféer, de flesta längs Hornsgatan men många också på Timmermansgatan, Brännkyrkagatan och Långholmsgatan. I Söderort fanns åtta, varav hälften i Enskede och resten i Liljeholmen och dess närhet. Men rätt så enkelt alltså att efter råd och lägenhet göra sin eriksgata mellan etablissemangen.

I den samtidigt både dynamiska och problematiska miljön går familjen Lindbergs liv vidare. Redan 1944 hade Olga beviljats folkpension men tar märkligt nog inte ut den efter

försöksutskrivningen. Det sker retroaktivt och först efter adresskontroll och påstötning. Hösten 1947 får hon diagnosen psykoneuros och en remiss till S:t Görans sjukhus, som inte verkar ha utnyttjats. Och i januari 1949 grips hon igen för tiggeri, nu i Aspudden. Någon förändring i den meningen efter tiden på Västra Mark verkar inte ha inträtt.

Sommaren 1952 blir särskilt kritisk. Olga grips fyra gånger för fylleri inom polisvaktområdet Maria-Högalid. Nu ska hon även ha gått vidare från pilsner till denaturerad sprit, "genom inköp under hand". Givetvis saknar hon motbok men anmäls ändå för att som mellanhand ha sålt brännvin till de intagna på Högalids vårdhem vid Hornstull (då Hornsplan), en anläggning från 1905 som ska ge sysselsättning åt alkoholiserade och hemlösa men ändå i någon mån arbetsföra män. Langningen verkar hur som helst inte ha kunnat bevisas.

Vid ett besök hos nykterhetsnämnden i september 1952 "var hon klädd och såg ut mera som en karl", och brodern gav ett "överpräktigt" intryck. Nu sätts hon på antabusbehandling vid S:t Eriks sjukhus, även om den ansvarige läkaren tvekar med hänsyn till hennes begåvningsnivå. Ett år senare avslutas behandlingen, till synes framgångsrikt. Men redan den 6 oktober 1953 på eftermiddagen hittas hon berusad tillsammans med flera män liggande under gamla täcken på lastbryggan intill Ligna båtklubb vid Årstaviken. Vad har hänt?

Fångad av dundergänget

Några år in på 50-talet börjar lösdrivarna i Ligna, Långholmsparken och Tantolunden bli ett allt större problem för polisen i Maria-Högalid med sin station på Rosenlundsgatan. Ligna är ett skräpigt småföretagsområde med vedgård, verkstäder, skrotupplag och annat - inklämt mellan Hornstull, Tanto, Årstaviken och det illa kända vårdhemmet, vars klientel ibland kunde vara utegående under dagarna. En motbjudande bild av läget målas upp i en intern PM i saken, och klagomålen duggar allt tätare från både allmänhet och företagare i området.

Det som nu lokalt kommit att kallas "dundergänget" består av 5-15 personer och tycks ha bildats 1953. Möjligen ingår några av originalen från trakten - Kalle Munter, Jycken, Ume-Lasse och andra. De är alkoholiserade och jobbiga för ölkaféerna i närheten, hittas ibland liggande i portgångarna, belamrar lastbryggorna mot Årstaviken och skrämmer bort vanligt folk från parkerna. Utöver ett rätt hotfullt tiggeri skräpar de ner på ett sätt som gör att man behöver tillkalla militär för att sanera de gamla luftförsvarsvärnen på Tantoberget och Långholmen som de håller till i. De dricker rödsprit, röker och lagar mat på öppen eld. Självklart misstänks de för branden 1953 i en brädgård på Lignaområdet.

Gängledare är "Vita Negern", en f.d. chaufför och diversearbetare. I verkligheten heter han Karl *Evald* Karlsson, född i Göteborg 1915 och med båda föräldrarna från Göteborgstrakten. Farfadern, född i Lagmansered nära Trollhättan 1832, heter Karl Fredrik Ros (Roos, Rosch). Den släkten har gammal tatarbakgrund, och Ros betecknas som dräng och lumpsamlare. Kort efter en skilsmässa är Evald 1951 skriven på en adress i Gamlestads församling i Göteborg. Men därifrån har han så småningom försvunnit, och 1954 antecknas han som obefintlig. I varje fall från 1953 finns han helt uppenbart i Stockholm, och gänget blir en magnet för likasinnade. Han har ett brottsregister med sig i bagaget och kan, enligt polisen, "i sitt berusade tillstånd företa sig vad som helst".

I den här kretsen hamnar Olga under hösten 1953, då hon alltså återfaller i spritmissbruk. Men hon lyckas hålla sig någorlunda i skick vid besöken på nykterhetsnämnden, medger att hon köpt ut pilsner åt gänget i traktens mjölkaffärer men utan att dricka något själv. På våren 1954 förklarar hon att Vita Negern är hennes fästman och att de ska försöka skilja ut sig från gänget, hålla sig nyktra och börja ett nytt liv tillsammans. Problemet är bara det att fästmannen nu sitter häktad, för vad vet hon inte. "Ser glad och frisk ut och säger sig trivas med livet" antecknar tjänstemannen för en gångs skull.

Trots allt verkar alltså Olga klara sig skapligt under sommaren 1954 och avskrivs tillfälligt från tillsyn. Men både då och året efter ses hon av och till vid Hornstull, och polisen har ett gott öga till henne. Hon "lurar av folkpensionärerna i Högalid deras pengar den 15 i varje månad" och "stöld går inte att bevisa när Tattar-Olga tar något" låter man veta internt. För utstuderat kan man nog tycka med tanke på hennes förståndshandikapp och troligen mest ett uttryck för polisens irritation. Själv hävdar hon att hon inte smakar sprit längre, inte ens när hon blir bjuden. Och att hon har "en ryggskada som gör att hon går lite snett och vinglar".

Julen 1955 blir hon inblandad i ett lägenhetsbråk i Bandhagen och uppenbarar sig vid ett återbesök på nämnden med bandage och blåmärken. Någon månad därefter rivs huset vid Långbro gård (Kryddlandsvägen), och familjen flyttar igen, nu till Årstadal. Där finns en äldre och rätt förfallen bebyggelse kvar, även om den nu sjunger på sista versen. Men närmare till stan blir det. På den aktuella delen av Årstadal rivs det mesta för tunnelbanan i början på 60-talet, och i dag ligger här Liljeholmens eleganta affärsgalleria.

I början av 1956 stöter en tjänsteman på nykterhetsnämnden ihop med Olga och fästmannen - "en nerdekad individ, smutsig och onykter" - på Hornsgatan, ett möte som slutar i ett hotfullt tonläge. En stöldanmälan samt att hon omhändertagits berusad på Södertäljevägen mitt i natten väcker frågan om retur till Västra Mark. Vid ett hembesök i maj är Olga "nykter men nedgången, otroligt smutsig". Hon vill inte in på behandling igen. Familjen försäkrar som vanligt att hon numera är nykter och skötsam. Vid den här tiden har hon folkpension sedan länge, senare kompletterad med s.k. invalidpension, och utnyttjar inte socialhjälp.

Fästmannen Vita Negern har 1956, på långfredagen av alla dagar, lämnat Olga och gänget för gott. Han har stupat på Kornhamnstorg och är död vid framkomsten till sjukhuset med åderförkalkning i hjärtat som dödsorsak. Tidigare har han klagat över yrsel och en skallskada, har levt på socialhjälp och senast logerat i baracker nära Rosenlunds ålderdomshem på Ringvägen. Tillhörigheterna består av en portmonnä innehållande 25 öre, ett rakblad och ett munspel. En stilenlig sorti för en på sitt speciella sätt aktiv 40-åring, mitt i steget.

Epilog

Cirkeln är sluten och vi är tillbaka vid bråket i Tanto koloniområde den 22 maj 1956, kort efter fästmannens död. Olga ertappas med fylleri flera gånger till under sommaren och hösten. Attest för återinskrivning på Västra Mark finns, likaså plats, men hon har inte dykt upp för transport. Polishandräckning diskuteras, men då har renovering av sjukhuslokalerna påbörjats och platsen tillfälligt gått om intet. Efter några nya hembesök verkar man ha tappat sugen på nämnden, och i februari 1957 avskrivs fallet.

Antagligen hoppas man på det bästa, men så blir det inte riktigt. Under 1957 grips Olga vid ytterligare några tillfällen för fylleri. Och i december fastnar hon i ett lägenhetsbråk i Årstadal med påföljande åtal för stöld av en kavaj med 50 kronor i fickan. Rätten finner henne skyldig, men hon blir straffri genom sitt förståndshandikapp. Sedan verkar det bli lugnt fram till våren 1960, då det är dags igen. Vid det laget är man på gång att flytta från Årstadal till Örby, närmare bestämt (gamla) Magelungsvägen 9. Även den bebyggelsen är i dag borta.

Vid återbesöken under 1961, ofta i sällskap med brodern, uppges hon hela tiden vara "nykter och ordnad". Under alla år har Verner till gagnet haft rollen av förmyndare och advokat. Själv menar han sig sedan länge vara absolutist, något som motsägs med eftertryck i ett anonymt brev, kanske av en arg granne, till nämnden. Fylla och slagsmål är vad som gäller i hemmet, menar anmälaren. Hur som helst avförs Olga åter från övervakning i juli 1961.

Den 21 augusti 1963 läggs hon in på S:t Görans sjukhus för reumatisk värk men avlider redan den 19 september. Som dödsorsak anges njursvikt i förening med hjärtsvikt och förträngning av hjärtats kärl. Där tar resan slut för hennes del.

Efter långa arbetsvandringar med dragkärra på norrlandsvägarna hade alltså familjen Lindberg, med rötterna i Östmark, under 20-talet via Karlstad hamnat i stockholmstrakten. Troligen var de rätt typiska för sin kategori. Utbildningen var oftast ingen eller obetydlig, skolan i huvudsak livets, försörjningen baserad på enklare hantverk och fattigvård, hemmet där man just råkade befinna sig och relationen till samhället utanför rätt så fientlig från ömse håll. Dåliga odds men en stark släkt- och familjeloyalitet.

För modern Sofia Lindberg är det svårt att belägga annat än en värmlandsfinsk och därmed indirekt bakgrund inom gruppen resande. Men hennes hårda gårdfariliv i yngre år faller ändå med god marginal inom den ramen. Hel- och halvsyskonen Lindberg har snarare på fädernas än moderns sida en klar resandebakgrund, även om familjen i Stockholm lämnat landsvägen för ett torftigt men ändå någorlunda fast boende. Några romska särdrag går inte att se.

Undantaget i familjen var Olga, som utöver sin grupptillhörighet fick dras med ett svårartat förståndshandikapp. Resultatet blev lynnighet och brist på kognitiv förmåga, alltså kapacitet till inläring och koncentration, ytterst att förstå och hantera sin egen situation. Naturligtvis blev hon lätt att utnyttja till det ena och andra. För henne var storstadsmiljön den sämsta tänkbara, och ett modernare vårdtänkande hade ännu inte slagit igenom. Till sist maldes hon ner mellan personliga tillkortakommanden, långvarig alkoholism och mer eller mindre välfunna åtgärder från omvärldens sida.

Normaliseringen som samhällsidé

Syftet med denna mikrohistoria har varit att se hur en resandefamilj kunde organisera sina liv i relation till det officiella samhällets avståndstagande. "Tattarproblemet" och "tattarplågan" är vanliga tillmälen fram till i varje fall 40-talet, ibland ännu mer kränkande uttryckssätt av typen "svartmuskiga blandfolk", "arbetsskygga dagdrivare" och "samhällsparasiter som terroriserar vissa områden". I själva folkhemstanken låg en stark vilja till normbundenhet, skötsamhet, ordning och reda. Och att motverka det avvikande, i synnerhet om det kunde

uppfattas som destruktivt eller i vart fall återhållande på samhällsbygget. Mångkultur var knappast på modet. En trång svensk åsiktskorridor, som vi nog fortfarande kan känna igen i meningen att den sällan rymmer mer än en grundläggande idé åt gången.

Fram till 40-talet tog sig normaliseringen gentemot dessa grupper uttryck i marginalisering, omhändertagande av barn, sterilisering, ibland rena trakasserier. Rashygien blev en aspekt även på 30-talets krisstämningar i befolkningsfrågan, och vikten av en "sund folkstam" lyftes gärna fram på högsta politiska nivå. Ett tidsfenomen som på andra håll i Europa fick långt värre konsekvenser. För kategorier som samhället såg som umbärliga blev det därför inte heller så noga med folkbokföringen, i praktiken en form av strukturell diskriminering. Så uteslöts många från skolgång, fattigvård, rösträtt och delar av den vanliga arbetsmarknaden.

Myndigheterna satte gärna tättarstämpeln på allmänt oönskade beteenden, och att då själv vilja hålla sig undan registrering med åtföljande social kontroll är kanske inte så underligt. Inte heller dimridåer eller desinformation om familjebakgrund och förhållanden i övrigt. Något som vi möter även hos familjen Lindberg med deras överlevnadsstrategi och tydliga livsmönster här och nu. Avståndstagandet förenade länge båda sidor med ekon fram till i dag.

I grunden samma uppslutning kring normaliteten medverkade till den kantring mot integration och assimilering av dessa grupper som tog över på 50-talet, då rastänkandet efterhand började klinga av. Under 60-talets lopp slog den nya hållningen igenom, de läger som fanns försvann efterhand och fasta boenden kunde etableras - säkert med hjälp av miljonprogrammets öppningar på bostadsområdet. Vad som får registreras om enskilda och hur började också hamna alltmer i fokus hos lagstiftare och tillämpare. Men den politiska uppgörelsen lät vänta på sig rätt länge, även om tättarna blev resande och zigenarna romer. Frågan om gruppernas samband och det etniska eller sociala arvet är däremot en problematik som inte ryms här.

Det moraliserande begreppet lösdriveri med 1885 års lag som grund - "underlåtenhet att ärligen försörja sig" - hade efterhand breddats från främst tiggeri till att även omfatta inslag av fylleri och prostitution. Ännu under arbetslöshetens 30-tal betraktades det som ett allvarligt brott, i förlängningen ett hot mot samhällsordningen. I början av 40-talet gjordes årligen mellan 75 och 100 gripanden för lösdriveri i Stockholm, medan de rena fylleriförseelserna uppgick till ca 5 000. Balansgången blev allt svårare mellan kriminalisering och stödåtgärder.

Först 1965 avskaffades lösdriveriet i juridisk mening och då med samhällsfarlig asocialitet som ny rubrik för en tid. Men det hade börjat bli överspelat som legalt motiv att gripa någon på gatan, och 1953 upphörde den särskilda lösdrivaravdelningen hos stockholmspolisen. Motboken avskaffades 1955 men fylleriet som brottsrubricering först 1976. Genom att mer betona den medicinska sidan av saken ville man nog etablera en politiskt mindre generande paketering av nästan samma sociala problem som tidigare. Inte heller detta obekant i dag.

Offentlighet och sekretess

Att följa en familj i spåren ända fram till 1960-talet kompliceras givetvis av personsekretessen på vanligen "högst 70 år", som fortfarande gäller enligt offentlighets- och sekretesslagen OSL (SFS 2009:400). När information samlats i aktsystem inom främst socialtjänst (inkl. fattigvård

och nykterhetsvård), sjukvård, kriminalvård och folkbokföring (personakterna 1947-1991), blir problemet om inte i sak så rent prövningstekniskt enklast. I det här fallet underlättades menbedömningen - alltså om ett utlämnande kan ske utan att innebära skada för någon närstående eller annan berörd - av ett skriftligt medgivande från släkt.

Mer komplicerat blir det när uppgifter måste letas fram styckevis ur olika arkiv, där ibland även samtida sökmedel i form av diariet och register - som visar att någon förekommer i ett visst sammanhang - blir sekretessgrundande. Går det inte att belägga om en handling eller uppgift faktiskt existerar och därmed kan begäras utlämnad (oavsett resultatet), måste saken släppas eller sökning göras av personal. Motsvarande visade sig här gälla även tidningen Polisunderrättelser. Ett liknande samband kan kopplas till Fångvårdsstyrelsens straffregister (i Riksarkivet Arninge), alltså personakter i pappersform fram till ca 1970. I praktiken kan sådana aktsystem bli det enda sökmedlet att hitta i sig offentliga domstolshandlingar, såvida inga referenser finns från annat håll. Detta blev aktuellt här i ett fall, som dock fick avslag.

Alternativet att i sådana låsta situationer lämna ut specifika handlingar mot skriftligt förbehåll om hur informationen får användas eller publiceras verkar i praktiken begränsas till forskning av högre dignitet än denna. Resultatet kan alltså bli att man hamnar i något av ett moment 22, som kanske en och annan har stött på i forskning nära vår egen tid.

Startproblemet här var "Tattar-Olgas" egentliga identitet, som i varje fall för mig var okänd. Men en genomgång av polisens lösdrivardiarier fram till sekretessgränsen 1943 kunde efterhand reducera ett drygt tiotal möjliga kandidater med förnamnet Olga till en. I fallet "Vita Negeren" - utan en sådan hållpunkt men med motsvarande sekretessläge - blev det till sist ändå möjligt att identifiera honom "bakvägen" genom att pussla ihop öppna detaljuppgifter.

Luckor i tiden kan ibland belysas genom alternativa källor som t.ex. förhörprotokoll vid rättegångar eller journalmaterial från sjukvården - i den omfattning de är öppna. Men framför allt gäller det att inte tappa bort helheten och bli detaljernas fånge.

Till sist

För artikelns tillkomst vill jag tacka min gode vän Bengt Grisell, som tagit initiativet och även letat fram vissa uppgifter kring Olga Lindberg. Vidare Bo Lindwall, som med sin särskilda kunskap på området generöst bidragit med både allmänna synpunkter och ett antal kompletterande genealogiska uppgifter. Inga-Lill Lindblom, Skärholmen, har visat stor förståelse för arbetet och vilja att dela med sig av minnesbilder och foton.

Arkivpersonal på olika håll - framför allt i Stockholms stadsarkiv - har trots belastningen av sekretessprövningar i flera fall välvilligt hjälpt till med framsökande och kopiering av handlingar. Meddelanden har också lämnats av Föreningen Emigration & Historia, Östmark.

Anteckningar om arkivkällor

Artikelns huvudsyfte som miljöbild snarare än genealogisk utredning har gjort att jag valt att utforma källredovisningen som en kommenterande översikt utan egentlig notapparat i texten.

När det gäller arkiv i form av cd-publikationer går en del grundläggande uppgifter tillbaka på *Sveriges befolkning 1880, 1890, 1900 och 1970* samt *Sveriges dödbok 1901-2013* (utgivna av Sveriges släktforskarförbund och Riksarkivet). Kyrkobokföring m.m. tillgängligt på nätet (*RA/SVAR, Arkiv Digital*) har likaså använts för 14 berörda församlingar.

Det mest personligt präglade källmaterialet om Olga Lindberg återfinns i *Uppsala landsarkiv* (Västra Marks sjukhus, F 1 a-b, akter över intagna) och *Stockholms stadsarkiv*. I stadsarkivet avses främst Stockholms stads nykterhetsnämnd (akt 6637) respektive socialnämnd (akt 26682). Polisiärt märks särskilt ÖÅ för polisärenden (kriminalavdelningens 5. rotel) och där lösdrivardiarier (C II) och förhörprotokollen (F I c, akt 21234), vidare en rapport från 1. polisvakt-distriktet (dnr 1992/1956). Rapporter från polisvakt-distrikten ingår annars ibland i det nämnda aktmaterialet. Även tidningen *Polisunderrättelser* har utnyttjats.

Av rättsligt material i stadsarkivet har använts domar med underlag från Sollentuna och Färentuna domsagas häradsrätt 20/3 1933, Södra Roslags domsagas häradsrätt 13/4 1938 samt Stockholms rådhusrätt 22/10 1958. Vidare har utnyttjats uppgifter ur stadens adressregister på kort 1926-1967, personakter över avlidna i Vantörs och Katarina församlingar samt bouppteckningar. Slutligen Centralfängelset Långholmen (D III 1 c, fotografirullor över undersökningsfångar) samt 1939 års kaféutredning.

Av övriga landsarkiv (motsv.) gäller för *Östersunds landsarkiv* en dom med underlag från Svegs häradsrätt 23/10 1916, för *Härnösands landsarkiv* en personakt ur Ockelbo kyrkoarkiv, för *Göteborgs landsarkiv* registerkort från Göteborgs mantalskontor samt för *Värmlandsarkiv* en dom med underlag från Fryksdals nedre tingslags häradsrätt 27/11 1931.

I *Riksarkivet Arninge* har använts den s.k. tattarinventeringen 1943-1944 i Socialstyrelsens (femte byrån) arkiv, där den längsta möjliga sekretesstiden precis passerats.

Från *landstingsarkivet i Västernorrland*, Härnösand, kommer en journal från psykvården, från *Huddinge kommunarkiv* handlingar från fattigvårds- och nykterhetsnämnderna samt från *Torsby kommunarkiv* (Östmarks kommun) "inventariebok för Östmarks sockens vårdhem".

Litteraturförteckning

Resande och romer har från särskilt 90-talet och framåt gett upphov till en avsevärd litteratur av både rent vetenskaplig och annan karaktär. För äldre arbeten hänvisar jag av utrymmesskäl till källförteckningen i Bo Hazells bok nedan. I övrigt redovisar jag enbart ett litet urval titlar, däribland några av närmast lokalhistorisk karaktär.

Antiziganism i statlig tjänst. Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet, 2014, Stockholm

Björkman, Jenny, 2001: *Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850-1970*, Stockholm

Eek, Stig, 1996: *Från Söder till Vita Huset. Om människor och miljöer i Högalid*, Södertälje

Engwall, Kristina, 2000: *"Asociala och imbecilla". Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967*, Örebro

Eriksson, John, 2009: *Min bok om Östmark*, Torsby

Hazell, Bo, 2002: *Resandefolket. Från tattare till traveller*, Stockholm

Holmlund, Sofia och Sandén, Annika (red.), 2013: *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, Stockholm

Jansson, Karl-Axel och Schmid, Ingemar, 2006: *Ett bortjagat folk: en bok där romer, zigenare och resande berättar om sina liv*, Stockholm

Lindqvist, Karl-Henrik, 1983: *Boken om Västra Mark*, Örebro

Lindroth, Mats, 2009: *Tantolunden. Scener ur en park*, Stockholm

Bo Lindwall, Bo, 2014: *Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket*, Solna

Måwe, Carl-Erik, 1958: *Studier i den sociala kontrollen i Östmark*, Uppsala

Ohlsson Al Fakir, Ida, 2013: *Svenska kyrkans förhållande till romer och resande*, Uppsala

Sociala meddelanden, 2/1944, 5/1945, Stockholm

Statistisk årsbok för Stockholms stad

Swärd, Hans och Egerö, Marie-Anne (red.), 2008: *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö

Wallentin, Hans, 1989: *Lösdriveri och industrialism. Om lösdriverifrågan i Sverige 1885-1940*, Östersund